

PROCEEDING BOOK

İZMİR
26 - 30 ARALIK 2024

EGE 12. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

EGE
12TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
DECEMBER 26-30, 2024

Izmir

Cilt 1

ISBN : 978-625-5962-08-9
Academy Global Publishing House

EGE 12TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
DECEMBER, 26-30, 2024
IZMIR

Edited By
PROF. DR. DWI SOLISWORO

CONGRESS ORGANIZING BOARD

Head of Conference: Prof. Dr. Hülya Çiçek

Prof. Dr. Ali Bilgili

Prof. Dr. Naile Bilgili

Prof. Dr. Başak Hanedan

Prof. Dr. Hajar Huseynova

Prof. Dr. Dwi Sulisworo

Prof. Zain Musa

Prof. Dr. Sameer Jain

Prof Yakup Babayev

Prof. Dr. Suyatno

Assoc. Prof. Dr. Dhési Ari Astuti

Assoc. Prof. Dr. Mehmet Fırat Baran

Assoc. Prof. Dody Hartanto

Assoc. Prof. Dr. Rungchacadaporn

Assoc. Prof. Nazile Abdullazade

Assoc. Prof. Dr. Elif Akpınar Külekçi

Assoc Prof. Dr. Feran Aşur

Assoc. Prof. Dr. Dini Yuniarti

Assoc. Prof. Ivaylo Staykov

Assoc. Prof. Dr. Abbas Ghaffari

Assoc. Prof. Dr. Yasemin Taş

Assoc. Prof. Dr. Yeganə Qəhrəmanova

Assist. Prof. Ihwan Ghazali

Assist. Prof. Dr. Abışov Elşad Şərəfxan oğlu

Assist. Prof. Dr. Mahruki Dowlatzade

Dr. Dadash Mehravari

Dr. Gültekin Gürçay

Aynur Əliyeva

Khorram Manafidizaji

All rights of this book belong to Academy Global Publishing House

Without permission can't be duplicate or copied.

Authors of chapters are responsible both ethically and juridically.

Academy Global–2024 ©

CONFERENCE ID

**EGE
12TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES**

**DATE – PLACE
DECEMBER 26- 30, 2024
IZMIR**

**ORGANIZATION
ACADEMY GLOBAL CONFERENCES& JOURNALS**

EVALUATION PROCESS
All applications have undergone a double-blind peer review process.

PARTICIPATING COUNTRIES
Turkey – Azerbaijan- Malaysia – Nigeria- Serbia - South Africa. - Thailand – Lebanon
– China - Israel – Qatar - Saudi Arabia - Kuwait - USA – UAE – Korea – Cyprus –
Mauritius – Kazakhstan-Greece – Romania - India - Indonesia - Czech Republic –
Pakistan – Libya – Almaty – Singapore – Portugal – Ireland – Taiwan – Russia –
Switzerland – Spain – Hungary – Slovenia - México, - Cape Tow – Croatia - Tanzania. –
Brazil - Senegal – Sweden – Czech Republic – Poland -

PRESENTATION
Oral presentation

ASSOCIATION & ACADEMIC INCENTIVES :
In the conference 571 papers have been presented by participants from Turkey and 668
papers by foreign participants
Members of the organizing committees of the conference perform their duties with an
"official assignment letter"

LANGUAGES
Turkish, English, Russian, Persian, Arabic

Issued: 31.12.2024
ISBN: 978-625-5962-08-9

Scientific & Review Committee

- Prof. Dr. Ali BİLGİLİ – Türkiye
Prof. Dr. Naile BİLGİLİ – Türkiye
Prof. Dr. Başak HANEDAN – Türkiye
Prof. Dr. Hülya Çiçek KANBUR – Türkiye
Prof. Dr. Emine KOCA – Türkiye
Prof. Dr. Fatma KOÇ – Türkiye
Prof. Dr. Bülent KURTIŞOĞLU – Türkiye
Prof. Dr. Hajar Huseynova – Azerbaijan
Prof. Dr. Dwi SULISWORO – Indonesia
Prof. Dr. Natalia LATYGINA – Ukraina
Prof. Dr. Yunir ABDRAHIMOV – Russia
Prof. Muntazir MEHDI – Pakistan
Prof. Dr. Raihan YUSOPH – Philippines
Prof. Dr. Akbar VALADBİGİ – Iran
Prof. Dr. F. Oben ÜRÜ – Türkiye
Prof. Dr. T.Venkat Narayana RAO – India
Prof. Dr. İzzet GÜMÜŞ – Türkiye
Prof. Dr. Mustafa BAYRAM – Türkiye
Prof. Dr. Saim Zeki BOSTAN – Türkiye
Prof. Dr. Hyeonjin Lee – China
Assoc. Prof. Dr. Abdulsemet AYDIN – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Mehmet Fırat BARAN - Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Dilorom HAMROEVA - Ozbekstan
Assoc. Prof. Dr. Abbas GHAFFARI – Iran
Assoc. Prof. Dr. Yeliz ÇAKIR SAHİLLİ - Türkiye
Assoc. Prof. Ivaylo STAYKOV - Bulgaria
Assoc. Prof. Dr. Dini Yuniarti – Indonesia
Assoc. Prof. Dr. Ümit AYATA – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Okan SARIGÖZ – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Eda BOZKURT – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Ahmet TOPAL – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Abdulkadir Kırbaş – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Mesut Bulut – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Fahriye Emgili – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Sandeep GUPTA – India
Assoc. Prof. Dr. Veysel PARLAK – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Mahmut İSLAMOĞLU – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Nazile Abdullazade – Azerbaijan
Assist. Prof. Dr. Göksel ULAY – Türkiye
Assist. Prof. K. R. PADMA – India
Assist. Prof. Dr. Omid AFGHAN - Afghanistan
Assist. Prof. Dr. Maha Hamdan ALANAZİ - Saudi Arabia

- Assist. Prof. Dr. Dzhakipbek Altaevich ALTAYEV - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Amina Salihi BAYERO – Nigeria
Assist. Prof. Dr. Baurcan BOTAKARAEV - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Ahmad Sharif FAKHEER - Jordania
Assist. Prof. Dr. Gültekin GÜRÇAY – Türkiye
Assist. Prof. Dr. Dody HARTANTO - Indonesia
Assist. Prof. Dr. Mehdi Meskini HEYDALOU – Iran
Assist. Prof. Dr. Bazarhan İMANGALİYEVA - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Keles Nurmaşılı JAYLIBAY - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Mamatkuli JURAYEV – Uzbekistan
Assist. Prof. Dr. Kalemkas KALIBAEVA – Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Bouaraour KAMEL – Algeria
Assist. Prof. Dr. Alia R. MASALİMOVA - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Amanbay MOLDİBAEV - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Ayslu B. SARSEKENOVA - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Bhumika SHARMA - India
Assist. Prof. Dr. Gulşat ŞUGAYEVA – Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. K.A. TLEUBERGENOVA - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Cholpon TOKTOSUNOVA – Kirgizia
Assist. Prof. Dr. Hoang Anh TUAN - Vietnam
Assist. Prof. Dr. Botagul TURGUNBAEVA - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Dinarakhan TURSUNALİEVA - Kirgizia
Assist. Prof. Dr. Yang ZİTONG – China
Assist. Prof. Dr. Gulmira ABDİRASULOVA – Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Imran Latif Saifi – South Africa
Assist. Prof. Dr. Zohaib Hassan Sain – Pakistan
Assist. Prof. Dr. Murat GENÇ – Türkiye
Assist. Prof. Dr. Monisa Qadiri – India
Assist. Prof. Dr. Vaiva BALCIUNIENE – Lithuania
Assist. Prof. Dr. Meltem AVAN – Türkiye
Aynurə Əliyeva - Azerbaijan
Sonali MALHOTRA - India

İmam-ı Mâtürîdî'nin Peygamber İnkârcılarına Verdiği Cevapların Günümüz Deist İddialar Bağlamında Değerlendirilmesi

Öğr. Gör. Dr. Samet Yahya BAL

Gümüşhane Üniversitesi

sametyahya.bal@gumushane.edu.tr./ 0000-0001-6520-7422

Özet

Deist düşünce akımları yaratıcının varlığını kabul etmekle birlikte vahyi ve nübüvvet müessesini reddederler. Tanrı'nın evreni yarattığı ama ona müdahale etmediği ve insanlara yönelik herhangi bir buyruhta bulunmadığını savunurlar. Zira onlara göre akıl yeterli ve yetkin bir araç olup peygamber göndermek, emirler ve yasaklar koymak hikmetli işler değildir. Deizme göre dinin ve ahlakın kaynağı insanın tabiatı ve akli olup, vahye ihtiyaç yoktur ve vahiy onlara göre gereksizdir. Tarih boyunca vahyi ve peygamberlik müessesini reddeden deist bir anlayışa sahip denebilecek akımlar var olmuştur. Bunlar Aydınlanma öncesi klasik deistler, Aydınlanma çağı sonrası deistler ve modern deistler olarak sınıflandırılabilir. Mâtürîdî kendi dönemindeki Berâhime ve Sümeniyye gibi deist düşünce akımları denilebilecek gruplarla fikri ve akli zeminde mücadele etmiştir. Mâtürîdî'nin deist düşüncedeki gruplara karşı peygamberliğin ve vahyin ispatı noktasında o gün ortaya koyduğu birçok cevabın bugünün modern deist akımlarına da cevap niteliğinde olduğu ve onun peygamberlik savunusunun güncelliğini koruduğu görülmektedir. Bu nedenle Mâtürîdî'nin peygamberliği ve vahyi inkâr eden akımlara karşı aklın ve vahyin rehberliğinde verdiği doyurucu ve ikna edici cevapların modern deist akımlara karşı da yararlanılabilecek değerli bilgi paketlerini ve argümanları içerdiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kelam, Nübüvvet, Deizm, İmam-ı Mâtürîdî.

An Evaluation of Imam Maturidi's Responses to Prophet Deniers in the Context of Contemporary Deist Claims

Abstract

Deist thought acknowledges the existence of a Creator but rejects the institution of revelation and prophethood. Deists argue that while God created the universe, He does not intervene in it or issue any commands to humanity. According to them, reason is a sufficient and competent tool, making the sending of prophets and the establishment of divine commands and prohibitions unnecessary. Deists maintain that the sources of religion and morality are human nature and reason, rendering revelation unnecessary in their view. Throughout history, there have been movements that could be characterized as deist, rejecting revelation and

prophethood. These can be categorized as pre-Enlightenment classical deists, post-Enlightenment deists, and modern deists. Imam Maturidi intellectually engaged with groups such as the Barahima and Sumaniyya, which can be considered deist movements of his time. Many of Maturidi's arguments for the proof of prophethood and revelation, developed in response to such groups, remain relevant to modern deist movements. His defense of prophethood continues to be pertinent today. Thus, Maturidi's rational and revelation-based responses to movements denying prophethood and revelation provide valuable arguments and insights that can be utilized in addressing modern deist movements.

Keywords: Theology, Prophethood, Deism, Imam Maturidi.

Giriş

Mâtürîdî gelenek, genel olarak peygamberliği akli zeminde mümkün görmekle birlikte, insanların ona olan ihtiyacı bağlamında hikmet açısından onu zorunlu görmektedir.¹ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (öl. 333/944) nübüvvetin insanlar için gerekli olduğunu savunur, ancak bu durumu ifade için “vücûb” yerine “peygamberliğin gerekliliği” ve “akli zaruret” gibi kavramları daha ihtiyatlı olarak kullandığı söylenebilir.² Bu ifadelerle o aklın peygamberlere olan ihtiyacını yine akli bir zemin üzerinden vurgular.

Mâtürîdî nübüvvetin meşruiyeti üzerinde ve bilhassa Hz. Muhammed (a.s.m) peygamberliğini ispat üzerinde de durmuştur. O özellikle Berâhime namıyla maruf felsefi ve teolojik bir akımın deist eleştirileriyle akli zeminde hesaplaşmış ve onlara makul ve ikna edici cevaplar vermeye çalışmıştır. Bugünün kavramıyla deist eleştiriler olarak isimlendirdiğimiz bu durum, o günün tarihindeki peygamber inkârcılığı fikrine karşılık gelmektedir. Deizm kavramı Batı'da Aydınlanma çağı içinde Eski ve Yeni Ahit kaynaklı düşüncelere ve kilisenin temsil ettiği dogmatik inanç ve yargılara bir tepki olarak 17. Yüzyılda ortaya çıkmıştır. Tabi bu tepki bir dine ve otoriteye karşı çıkış şeklinde olduğu için benzer itiraz ve deist eleştiriler İslam'a ve nübüvvet müessesine karşı da yöneltilmiştir.³ Genel olarak Deizm, Berâhime, Sümeniyye ve Seneviyye gibi felsefi ve dini akımlarda peygamberlik müessesesini ve vahyi reddetmede fikir birliği olduğu söylenebilir.⁴

Mâtürîdî nübüvvet eleştirilerine muhatap olan bir kelamcı olarak peygamberliğin akıl ile çeliştiği savunan ve Kur'an'ın bağlayıcılığını reddeden deist akımlara karşı akli temellendirmelerle cevaplar üretmiştir. Onun savunu tarzında peygamberlik; akıl ile insan doğası, ahlaki gerçeklik ve varoluşsal bir gereklilik bağlamında zorunlu bir müessesedir.⁵ Ona göre nübüvvet mümkün mertebesinde olan bir alanda daha iyi ve geçerli olan bir değerdedir. İnsani anlamda mümkün kategorisinde olan bir aklın kendisine mutlak surette yettiği söylenemez. Öte yandan akıl fiziksel engeller, duyuşal sınırlılıklar ve duygusal bağlardan

¹ Salih Sabri Yavuz, *İslâm Düşüncesinde Nübüvvet* (İstanbul: İnsan Yayınları, tsz.), 89.

² Muhammet Aydın, “Mâtürîdî'nin Düşüncesinde Nübüvvetin Akli Temellendirilmesi”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/20 (2021), 605.

³ İbrahim Aslan, “İmâm Maturidî'nin Deist Eleştirilere Karşı Nübüvvet Savunusu”, *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 12/2 (2014), 34-35.

⁴ Osman Oral, “Nübüvvet Bağlamında Mâtürîdî'nin Deizm Eleştirisi”, *Sosyal Bilimler Dergisi* 6/43 (2019), 201-202.

⁵ Aslan, “İmâm Maturidî'nin Deist Eleştirilere Karşı Nübüvvet Savunusu”, 40-41.

dolayı düşünsel eylemlerinde sıklıkla etkilenme ve etki altında kalma riskini barındırmakta olup insan bu akılla yaptığı düşünme ve tefekkür sırasında sebepler üzerinde takılıp kalabilmekte, hakikate ve doğruya gidecek yol onun için ciddi anlamda güçleşmektedir.⁶ Zira böyle bir akıl her şeyi ihata etmekten acizdir.⁷

1. Deizm'in Tanımı ve Tarihi

Deizm kavramı çıkış noktası olarak “tanrı” anlamına gelen “deus” kelimesinden türetilmiştir. Daha sonra bu kavram felsefi bir anlam kazanıp kendine özgü olarak “doğal din” tanımlaması ile özdeşleşmiştir. Deizmin temel ölçekleri âleme müdahale etmeyen ancak evrenin yaratıcısı ve başlatıcısı olan bir tanrı inancı ve akla ve bilime olan sonsuz bir güvenden oluşurken, vahyi ve peygamberi kabul etmeyen her şeyin sadece akıl ve idrak ile temellendirilebileceği iddiasında olan bir tabii din fikridir.⁸ Deist düşünceye göre Tanrı'nın âlemi yarattıktan sonra onunla sürekli ilişkisi içerisinde bulunması aklen hikmetli değildir. Zira bu düşünceye göre dünya kendi yasaları üzere işlemek için bırakılmıştır. Peygamberlerin getirdiği vahiyler ise bir bilgi türü değildirler.⁹ Deist zihniyet din olgusunu, dinleri, vahyi, kitapları, peygamberleri, mucizeleri, ahireti, cennet-cehennem gibi temel unsurları çoğunlukla reddetmektedir.¹⁰

Deizmi tarihi olarak İngiliz deizmi öncesi, sonrası ve modern/günümüz deizmi şeklinde üç kategoriye ayırmak mümkündür. İngiliz deizmi öncesinde “deizm” adı ile adlandırılmayan ancak bu düşünceye yakın birçok peygamberliği inkâr akımı var olmuştur. İngiliz deizminin ardından günümüze kadar ise birçok deizm türü ortaya çıkmıştır.¹¹ Benjamin Whichcote (öl.1683) gibi deizmin öncüsü olan düşünürler aklın doğal olanı anlayıp ortaya çıkaracak bir kudrette olduğu ayrıca doğüstü olanı ise kabul edip alacak bir potansiyele sahip olduğu iddiasındadırlar. Deizme göre akıl evrendeki tasarımı ve kanunları keşfetme, idrak etme ve ebedileştirme kudretindedirler. Onlara göre akıl doğal olanı anlama, açıklama ve yorumlamada tam donanıma sahip olup dinlerin bu doğal anlam akışını bozduğu ve akılı yerdığı, deizmin ise onu gerçek anlamıyla yücelttiği iddiasındadırlar.¹²

Tarihsel süreç nazara alındığında deist akımlar İslam toplumunda Batı dünyasındaki gibi kendine yer edinememiştir.¹³ Ancak deizme son dönemin Türkiye'si açısından bakıldığında özellikle gençler arasında bir şekliyle yayıldığı, yine toplumun farklı kesimlerinden bu akıma

⁶ Aslan, “İmâm Maturidî'nin Deist Eleştirilere Karşı Nübüvvet Savunusu”, 44.

⁷ İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddin el-Cüveynî, *el-Akîdetü'n-Nizâmiyye fî erkânî'l-İslâmiyye*, thk. Muhammed Zâhid el-Kevseri (Beyrut: y.y., 1946), 61.

⁸ Mehmet S. Aydın, *Din Felsefesi* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1990), 140-144; Süleyman Hayri Bolay, *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1997), 209-210; Bedia Akarsu, *Felsefi Terimler Sözlüğü* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1975), 157.

⁹ Oral, “Nübüvvet Bağlamında Mâtüridî'nin Deizm Eleştirisi”, 202; İvan Frolov, *Felsefe Sözlüğü*, çev. Aziz Çalışır (İstanbul: Cem Yayınevi, 1991), 100;

¹⁰ Adnan Bülent Baloğlu, *Son Hurafe* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2022), 254.

¹¹ Hasan Yaşar, *Deizmin Mahiyeti ve Tarihçesi, Modern Bir Akıl Sapması: Deizm* (İstanbul: Dirayet Kitaplığı, 2019), 12-20; Thomas Paine Deizmi, İngiliz Deizmi, Fransız Deizm, Alman Deizmi, Agnostik Deizm, Modern Deizm vb. türlerden bahsedilebilir. (Baloğlu, *Son Hurafe*, 161-251).

¹² Şaban Ali Düzgün, “Deizm: Öncü İsimler ve Temel Doktrin”, *Din Karşısı Çağdaş Akımlar Ve Deizm, Uluslararası Din Karşısı Çağdaş Akımlar Ve Deizm Sempozyumu Bildiri Metinleri Kitabı*, ed. V. Sönmez (Van: Ensar Neşriyat, 2017), 7.

¹³ Erol Çetin, *Deizm Eleştirisi ve Yapması Gerekenler* (İstanbul: Hiperyayın, 2019), 41.

ilgi duyanlar olduğu ve hatta azınlıkta da olsa bazı ilahiyatçıların örtük bir şekilde akıl, bilim ve ahlak kutsalı bağlamında din adına deizmi savunduğu da görülmektedir.¹⁴

Hız. Peygamber (a.s.m) döneminde onun peygamberliğini ve vahyi inkâr eden ve seküler bir hayat yaşayan Mekke müşriklerinin Allah'ı kabul ettiği düşünüldüğünde onlara da bir tür deist demek mümkündür. Zira Kur'an'da onların göklerin ve yerlerin yaratılışının, semadan yağmurun indirilip canlılara hayat verilmesinin, güneşin ve ayın hareketlerinin tedbirinin Allah tarafından yapıldığının itirafı yer almaktadır. Yani müşrik toplumlar, deist akımlar gibi kozmolojik yapı ile ilgili yaratmanın tümünü Allah'a vermede bir tereddüt yaşamazken, Allah'ın insanlığa gönderdiği peygamberler, nübüvvet ve mucize konusunda ise yalanlama, kabul etmeme, red ve inkâr içinde olmuşlardır.¹⁵ Eski ve yeni deizm sanki şu ortak kabullerde birleşmektedir: Bu anlayışla, sözde yaratıcıyı kabul ediyormuş gibi görünüp hakiki bir yaratıcıyı değil de kendi muhayyilelerinde ürettikleri antropomorfik ve gerçekte hiç mevcut olmayan bir varlığı tasvir etmektedirler. Aslında bu tanrı inancı, hayali ve âdeta insan zihniyle inşa edilmiş bir kültür. Deizmin tanrısı hiçbir şey emretmeyen, hiçbir zulmü yasaklamayan, hak ve hukuk anlayışı olmayan ve ahlaki kaideler vaz etmeyen âdeta bir cahiliye putu gibidir.¹⁶

2. Mâtürîdî ve Deistlere Karşı Peygamberlik Savunusu

Mâtürîdî'ye göre gerçek anlamda var olmak, hikmetli ve amaçlı bir yaşamla mümkün olabilmektedir. Anlamın ve değerlerin kesintisizliği ve fenaya mahkûm olmaması ise ancak beka ile mümkündür. Zira ona göre nihai olarak değer ifade eden bir yaşamın olmaması ve insanı hiçliğe ve erdemsizliğe götüren hazların ve arzuların peşinden gitmek yaşamdan anlamı buharlaştırır. Nübüvvet ise hayata anlam, değer ve hikmet katarak değer ile insan yaşamı arasındaki sürekliliği tesis edecektir. Ayrıca peygamberlik ona göre insan aklının ve tabiatının bir gereksinimi olarak vardır.¹⁷ Akıl ve insan doğası arasında bazen uyumluluk hâli söz konusu iken bazen de çatışma meydana gelebilmektedir. Aklı ve doğası arasında kalan insan bu durumda peygamberlik kurumundan yardım almazsa insan aklının; hırs, şehvet, şöhret ve menfaat gibi hâllerin perdelemesi sonucu işlevi bozularak ya da işlevsiz hâle gelerek kişiyi helake sürüklemesi muhtemeldir.¹⁸

Mâtürîdî, akıl ile nübüvvet ilişkisini ele alırken aklın doğruluk ve adalet gibi iyi olan şeyleri yapmayı gerekli gördüğü ve yalan ve zulme karşı olduğu gibi, peygamberliği de değer içeren şeyleri emreden ve kötü hâl ve durumları neyheden bir olgu olarak gördüğünü vurgular. Aynı zamanda iyinin ödül ve kötünün ceza alması gibi aklın zorunlu ilkesi peygamberlik ile tamam olduğu ve mahiyeti akıl ile tam anlaşılabilen şeylerin temyizini sağlaması açısından nübüvvet aklidir ve gereklidir.¹⁹ Mâtürîdî insan aklının; belirsizlik, keder, kuşku gibi insani durumlarla

¹⁴ Temel Yeşilyurt, "Deizmin Türkiye'deki Etki Boyutu" Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı-IX Güncel İnanç Problemleri (Deizm, Ateizm, Agnostisizm Ve Nihilizm), thk. Hatice Nur Bölükbaşı, Sinan Gündoğdu, 25-37. İkrâm Bağcı, "Türkiye'de Sosyal Alanda Yaşanan Kültürel Mücadelelerde Dindarlaşma, Deizm ve Ateizm Süreçleri", *Liberal Düşünce Dergisi* 106 (2022), 97-116; Yaşar Nuri Öztürk, *Deizm* (İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 2020), 10.

¹⁵ Oral, "Nübüvvet Bağlamında Mâtürîdî'nin Deizm Eleştirisi", 202-205; Yunus 10/31; el-Anketebü 29/61, 63; Lokmân 31/25; ez-Zümer 39/38; ez-Zuhuruf 43/9, 87.

¹⁶ Osman Nûri Topbaş, *Aklın Cinneti Deizm* (İstanbul: Yüzakı Yayıncılık, 2021), 48-49.

¹⁷ Aslan, "İmâm Maturidî'nin Deist Eleştirilere Karşı Nübüvvet Savunusu", 43.

¹⁸ Aslan, "İmâm Maturidî'nin Deist Eleştirilere Karşı Nübüvvet Savunusu", 48.

¹⁹ Aslan, "İmâm Maturidî'nin Deist Eleştirilere Karşı Nübüvvet Savunusu", 46.

kuşatılabileceğini, hakikati kavrama olanağının zedelenebileceğini, şehvet, kuruntu ve hazlarla sarmalanabileceğini kabul ederek aklın mutlak otoritesini yine aklen sakıncalı görmüştür.²⁰

Mâtürîdî *Kitâbü't-Tevhîd*'de nübüvvetin ispatı ve gereği bölümünde risâleti reddedenler için bir sınıflandırma yapmıştır. Buna göre yaratıcıyı reddedenlere bu bölümde kısaca değinen müellif bugünün tabiriyle dört çeşit “deist-deizm” türünü ele almıştır. Bunlar: Yaratıcının mevcudiyetini kabul etmekle birlikte emir ve yasağının varlığını kabul etmeyenler, insan aklının peygamberliğe ihtiyaç duymaksızın yeterli olacağını iddia edenler, peygamber olduğu söylenen kişilerin mucizelerinin kâhin, sihirbaz ve büyücülerin fiilleri gibi olduğunu iddia edenler ve peygamber olan kişinin kendi toplumu içinde olağanüstü görünümü olup bu durumunun ve üstünlüğünün diğer toplumlara ve kişilere karşı söz konusu olmadığını iddia edenlerdir.²¹ Müellif kitabında bu dört zümreye karşı detaylı ve yeterli denebilecek cevaplar vermiştir ki bugünün deist akımlarına karşı da bu cevapların güncelliğini koruduğu söylenebilir.

Mâtürîdî birinci grup peygamber inkârcılarına (deistlere) şu şekilde mukabele eder: Allah'ın emir ve yasaklar koyması reddedildiğinde ve bunun sonucu olarak da herhangi bir mükâfat ve ceza olmaması ve başlangıç ve sonuç gayesinden yoksunluk hâlinde evrenin yaratılmasının hiçbir manası olmayıp sadece amaçsız bir şekilde yok edilmek için yaratıldığı gibi bir durum ortaya çıkacaktır. Hâlbuki Allah kavramı, içinde mutlak hikmeti barındıran ve abesle meşguliyete izin vermeyen bir anlamı ve anlamlar bütünü ihtiva etmektedir. Yaratıcının evrende gerçekleştirdiği fiiller ve hadiseler onun hikmetli iş yaptığının kanıtıdır. Ayrıca Allah hikmeti gereği insanlara yönelik birtakım emirler ve yasaklar çıkarmasaydı herkes arzu ve şehvetinin onu sürüklediği ahlaksızlık, çekişme ve tartışma sonucu birbirlerini ortadan kaldırmaya çalışacaktı. Va'd ve Va'id içeren emir ve yasakların varlığı insanlara daha haddini bilen ve başkasına tecavüz etmeyen emniyetli bir hayatı mümkün kılmıştır. Bu emir ve yasaklar ile insan dünyevi ve uhrevi fayda ve zararların neler olduğunun bilincinde bir yaşam sürer. Böylece dünyevi ve uhrevi mutsuzluklardan ve sıkıntıdan emin olabilir. İnsan doğasının ve psikolojisinin bir sonucu olan beşeri hukuk sistemlerine de baktığımızda mükâfat ve cezanın varlığı söz konusudur. Bu ümit ve korku ile sakındırma ilkeleri insanın hazzını ve taşkın arzularını dizginlemesi için kodlarına uygun bir yöntemdir. Nitekim ilahi emir ve nehiylerin bir yönüyle bu hikmete binaen vaz olunduğu söylenebilir. İmtihanın bir gereği olarak evrende hem zararlı hem de faydalı şeyler vardır. Allah bu hususta insanlara yol göstermekte fayda ve zararın ideal ölçeklere ulaşması için emir ve nehyde bulunmaktadır. Yine evrende insanın faydasına sunulmuş sayısız nimetler vardır. İnsanın kodlarında ihsana perestiş etme durumu söz konusudur. Buna göre Allah'ın verdiği bu nimetleri gayriakli ve yanlış varlıklara vermemek için insanların ilahi buyruk, emir ve nehiy kapsamında nimeti veren tanımları zaruridir. İnsanın fitratında doğruluğu ve adaleti güzel bulma ve takdir; zulüm ve yalanı çirkin bulma ve tekdir vardır. Dolayısıyla tam bir ahlakilik ve doğruluğu tespit ve buna bağlı bir ödül için hüccet olacak şekilde emirler söz konusu olmuştur. Aynı şekilde ahlaksızlığı ve zulmü yasaklayarak bunu yapanlar için cezanın varlığı hikmet gereği olarak söz konusu olmuştur. Zaten mahiyeti tam olarak açıklanmayan ve anlaşılmayan davranışlar övgüye ya da yergiye konu olmazlar. Bunun için emir ve yasaklar var olmak zorundadır. İnsanın bu dünya hayatını yaşarken nefsin

²⁰ Aslan, “İmâm Maturidî'nin Deist Eleştirilere Karşı Nübüvvet Savunusu”, 52.

²¹ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, trc. Bekir Topaloğlu (İstanbul: İSAM Yayınları, 2018), 347.

ve şehvetin bataklığına düşmesi, aldanması ve yanılması sonucu kurtuluş umduğu yerde büyük tehlikelerin onu beklediği, fayda beklediği yerde zarar bulacağı bir şekilde nefsinde cahillik ve hoyratlık vardır. Bu bilgisizlik insanı, davranışlarının sonunu ve sonuçlarını bilen bir peygambere muhtaç kılar ve insan aşağı arzularından ve onurunu rencide eden düşük hâllerden ancak böyle sıyrılabilir.²² Peygamberlik müessesesi nefis muhasebesinin dosdoğru yapılmasını sağlayıp, insanı değersizleştiren etkilerden kurtarmanın bir aracıdır.

Mâtürîdî ikinci grup peygamber inkârcılarına (deistlere) şu şekilde mukabele eder: Nübüvvetin mevcudiyeti lâzım ve gerekli, onunla hükmetmek ise ona göre şarttır. Zira bazı şeylerin-ki evrende ve tabiatta zararlı şeyler ya da davranışların olma ihtimali az değildir-insan akılı açısından denenmeden bilinmesi mümkün olmadığı için bu hususta bir yol gösterici kaçınılmazdır. Bilhassa tüm insanlık dönemleri nazara alındığında bu ihtiyaç daha iyi idrak edilecektir. Toplumun peygamberliğe olan ihtiyacı sanat ve meslekler açısından da önemlidir. Bu anlamda da beşer için peygamberler bir nevi üstat ve rehber durumundadır. İnsanlar hayatı yaşarken birçok konuda (tıp, eğitim, sosyal ihtiyaçlar vb.) başkalarından yardım alma ve kendi aklını yeterli görmeme durumları ortaya çıkmaktadır. Bu hususta Allah'tan vahiy olarak öğrenen iyi niyetli, yetkinlik sahibi ve doğru sözlü bir öğretici en idealidir. Allah'ın verdiği nimetlere şükretme fitri olarak insanda tezahür eden bir olgu ve ihtiyaçtır. Ama bunun nasıl yapılması gerektiği ve nasıl bir şükürün daha iyi olduğunu belirlemek için peygamberin rehberliğine ihtiyaç vardır. İnsanın yaratılmasının gayesi doğasındaki sınırlı fonksiyonlarla donatılmış olan hayvanlar gibi değildir. Dolayısıyla bu nihayetsiz kabiliyet insanın peygamberlik ve vahiy gibi kurumlarla sınırlandırılacağına işaret etmektedir. İnsanlar akıllarını ne kadar kullansalar da aralarında anlaşmazlık çıkar ve geçimsizlik yaşarlar. Her insan kendi görüş ve fikrinin gerçeğe ve doğruya daha yakın olduğunu iddia edecektir. Dolayısıyla insanlar arasında hakemlik yapan gönülleri tatmin eden ve anlaşmazlıkları gideren bir karar merci olması çok önemlidir. Zira anlaşmazlık ve kargaşa her türlü bozukluğun ve çöküntünün nedenidir. İnsanı yaratan ve bilen Allah tarafından belirlenen nihai bir (peygamberlik) otorite topluma düzen ve ferah verecektir. Gerek tikel akıllar gerekse tümel akıllar Tanrı'nın buyruklarına isabet konusunda yanılabilirler. Kişi ya kendi aklına ya da kendinden daha akıllı olduğunu düşündüğü kişi ya da kişilerin aklına güvenecektir. Her durumda akıllar farklılaşacak ve kargaşa dinmeyecektir. Bilhassa tanrısal âleme dair metafizik konularda beşeri akılların vahiyden bağımsız nihai otorite olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Öte yandan dünyanın yorucu, sıkıcı hâlleri ve musibetleri, akılları sarsan meşguliyetleri düşünme melekesi üzerine kara bulutlar gibi çökecek ve hakikati kavramaya engel teşkil edecektir. Bu belirsizliklere karşı insanlara yol gösterecek olan Allah'ın elçilerinin bulunması zorunludur. Peygamberler, kendi risâletlerine dair ortaya koyduğu birçok delilin yanı sıra gösterdiği mucizelerle nihai otorite ve akılda tam yetkin olduklarını ispat etmişlerdir.²³ Işığın olmadığı bir ortamda gözlerin görememesi olgusu gibi peygamberlerin bulunmaması hâlinde akli bilgiler insanları hakikate ve yüce amaçlara ulaştıramazlar. Göz gibi olan akıl ancak vahyin ışığıyla doğru yolu bulabilir.²⁴ Deist düşünce insanın aklına rağmen aynı zaman nefsanî duygu ve arzularla hareket eden bir varlık olduğunu göz ardı etmektedir.

²² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 348-352.

²³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 352-360.

²⁴ Fahreddin Râzî, *el-Metâlibü'l-Âliye mine'l-İlmi'l-İlahî*, thk. A. Hicâzî es-Sekka (Beyrut: y.y., 1987), 88.

İnsan sosyal bir varlık olması hasebiyle bağlayıcı değerde bir otorite toplumsal düzen için gereklidir. Yoksa herkes kendi lehinde olan şeyleri adalet ve aleyhinde olanları ise zulüm olarak isimlendirecektir. Özellikle değer zeminini ve nesnel ahlaki inşa etmek için bir ihtiyaç olarak peygamberlik gibi bir otorite mecburiyeti oluşacaktır.²⁵ İlahi teklifin temeli olan akıl, beş sağlam duyudan gelen bilgi demetlerini kendi süzgecinden geçirir, yoğurur ve kalbe gönderir. Kalp tasdik ederse bunlar ilme, doğru bilgi ve inanca dönüşür. Böylece akıl, nazar ve tefekkür yoluyla doğru bilgiye ulaşır. Her türlü işin konum ve düzenlenmesinin kendisine dayandırılmasının söz konusu olduğu bir aklın konumunun doğru belirlenmesi ve onun kanıtlandığı hususların ise her fitri-doğal bilginin temelini teşkil ettiğinin bilinmesi önemlidir.²⁶

Mâtürîdî üçüncü grup peygamber inkârcılarına (deistlere) şu şekilde mukabele eder: Mâtürîdî'ye göre mucizelerin sihir gibi durumlarla karışması mümkün değildir. Zira sihrin vb. hâllerin kendi mahiyetini bildiren ve sihir olma durumunu ortaya koyan alametleri vardır. Ayrıca tüm peygamberler tarihi boyunca hiçbir sihirbaz, kâhin ya da büyücü herhangi bir peygambere karşı çıkıp onunla boy ölçüşecek bir kamet gösterememiş ve peygamberin getirdiği mesaja ve mucizelerine mukabele edememiştir. Bu durum tüm insanların da akıl ve vicdanları ile mucize ve sihrin farkında ve ayırdında olmalarını sağlamıştır.²⁷ Yani nübüvvet, aklın işini kolaylaştırma, hafifletme, yardım ve yol göstermeyi amaçlamış, özellikle de akli kullanma ve düşünmeye dikkat çekmiştir. Peygamberlik müessesesi şehvet ve hazzı ve bunların akli perdeleyen ve gölgeleyen durumları karşısında akla yardım etmiş ve onun yanında yer almıştır.²⁸

Mâtürîdî dördüncü grup peygamber inkârcılarına (deistlere) şu şekilde mukabele eder: Peygamberler kendi kavimleri içinde doğar ve büyürler. Onlar nihai olarak sihirle karışmayacak derecede tabiatüstü durumlar ve mucizeler ortaya koymuşturlar ki bunları yapabilmek için ne bir eğitim almış ne de o dönemde böyle bir eğitim imkânı mümkün olmuştur. Dolayısıyla bu mucizelerin arzın yapısal özelliklerine vâkıf olmakla doğrudan bir ilişkisi yoktur. Ayrıca peygamberleri bu elçilik makamına layık hâle getiren sadece mucizeleri değildir. Öte yandan peygamberleri yalanlayanların da elinde ne bir vahiy-haber metni vardır ne de bir mucize gösterememişlerdir. Peygamberlerin gösterdiği mucizelere tarih boyunca edinilen gelişmeler ve bilgilerle dahi mukabele edilememiştir. Mâtürîdî mucizeye karşı getirilen itirazlar bağlamında tabiatüstü oluşu beğenmeyen ve belki de bu olağanüstülük ilerde bulunacak ve ortaya çıkarılacak şekilde günümüz bazı deist iddialarla benzeşen yorumları afaki ve septik yaklaşım olarak değerlendirmiştir. Peygamberler mucizeler yanında ahlaklarıyla da toplumlarının ve hatta çağların biricik insanları olmuşlardır. Cömertlik, yiğitlik, yüksek ahlak, şefkat, merhamet, halkın problemlerini çözme ve birçok güzel erdem ve mükemmelliği şahıslarında toplamışlardır. Ayrıca peygamberler öyle mucizeler göstermişlerdir ki kendi toplumlarının ve insanlığın en ferasetli, maharetli, yetenekli ve eğitilmiş insanların seviyelerini aşmışlardır. Üstelik bu seviyeye hiçbir eğitim almadan ulaşmışlardır ki bu da onların Allah tarafından gönderildiği ve eğitildiğini göstermektedir. Mucize ve sihir arasında önemli farklar

²⁵ İbn Sînâ, *eş-Şifâ-el-İlâhiyyât*-, nşr. Georges C. Anawati, Muhammed Yûsuf Mûsâ, Süleyman Dünyâ, Saîd Zâyid (Kahire: yy., 1960), 441-443.

²⁶ Oral, "Nübüvvet Bağlamında Mâtürîdî'nin Deizm Eleştirisi", 213.

²⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 360-363.

²⁸ Aslan, "İmâm Maturidî'nin Deist Eleştirilere Karşı Nübüvvet Savunusu", 47.

vardır. Mucizeler zan ve hayal ürünü olmayıp devam eden hakikatlerdir. Sihir ise bir göz boyama türü olup etkisi sürekli değil geçicidir. Hayali ve zannidir. Hiçbir sihirbaz peygamberlerin mucizesi gibi bir sihir gösterememiş ve bu sihirle peygamberliğini sürekli bir surette halklara kabul ettirememiştir. Ayrıca hiçbir sihirbaz bir peygamberin mucizesini iptal edememiştir. Bilakis Hz. Musa'ya mukabele etmeye çalışan o dönemin en mahir sihirbazları Hz. Musa'nın yaptığının bir sihir olmadığını anlayıp en evvel onlar Hz. Musa'ya iman etmişlerdir.²⁹ Allah'ın elçileri nefislerin alabildiğine haz peşinde koştuğu ve dünyevi arzuların lanse edildiği topluluklar içinde çıkmasına rağmen inananlar samimi bir şekilde bu ilahi mesaja nefisleri ve menfaatleri rağmen kulak verip, akıl ve kalpleri ile teslim olmuşlardır. Güçsüz olmalarına rağmen hayatlarını tehlikeye atmış, yaşam şartlarını güçleştirmiş ve canlarını feda ederek vahyin yanında olup zorbalara karşı çıkmışlardır. Peygamberlerin toplumlarına sundukları bilgi, uyarı ve tavsiyeler daima doğru çıkmış ve varacakları akıbetler kendilerine peygamberler tarafından önceden bildirilmiştir.³⁰ Peygamberlerin gösterdikleri mucizeler, nübüvvet ve risâleti doğrular. Vahyin güvenilirliğini tasdik eder ve bildirir. Peygamberlerin sözlerinde doğru ve verdikleri hükümlerde adil olduklarını gösterdiği gibi imanlı gönüllere sükûnet ve huzur verip hakikate yönlendirirler.³¹ Bir kısım bilginler sihrin amacını; batılı hak, hakkı batıl, hakikati hayal, hayali hakikat suretinde göstermek olarak tarif etmişlerdir. Dolayısıyla gerçek olmayan bir anlık bir olay ya da görüntüdür. Sihrin konusu, küçük, basit ve önemsiz şeyler iken, mucizenin konusu kör ve sağırları iyileştirmek, ölüleri diriltmek, ayı ya da denizi yarmak gibi azametli ve büyük işlerdir.³²

3. Hz. Muhammed'in Peygamberliğinin İspatı ve Deizm

Mâtürîdî, peygamberliğin ispatıyla ilgili bu genel esasları ve savunmayı yaptıktan sonra Hz. Muhammed (a.s.m) peygamber oluşuna ve buna dair delillere meseleyi getirir. Onun bütün mucizeleri yanında en büyük mucizesi ve peygamberlik delilinin Kur'an olduğunu söyler. Nitekim Allah'ın elçisi Kur'an ile tüm inkârcılara ve insanlığa benzerinin getirilmesi konusunda meydan okumuş ancak bu meydan okuma karşısında acze düşülmüş ve buna karşılık vermeye takat getirilememiştir. Hz. Muhammed (a.s.m)'in Mekke'nin fethi ve Rumların Perslere karşı zaferi gibi geleceğe yönelik verdiği haberler doğru çıkmış ve nübüvvetine delil olmuştur. Ayrıca o müyesser olacağı fetih haberlerini, insanların büyük topluluklar hâlinde İslam'a gireceğini ve diğer dinlere galip geleceğini en güçsüz ve yardımcılarının az olduğu bir zamanda haber vermiştir.³³ Hz. Peygamber (a.s.m) bazı kişilerin iman etmeyip cehennemlik olacağını haber vermiş ve tüm bunlar doğru çıkmıştır. Allah'ın elçisinin vasıfları önceki kitaplarda geçmiş, bu hususta o ehl-i kitabı mübâheleye davet etmiş ve asla ölümü temenni edemeyeceklerini haber vermiş ve öyle de olmuştur. Onlar Hz. Muhammed (a.s.m)'in peygamber olduğunun farkında olarak bu daveti kabul etmemişlerdir. Hz. Muhammed (a.s.m) çevresi az, kavim ve kabilesi ve amcası ve tüm Araplar ona düşman olduğu hâlde ayetle

²⁹ Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir. çev. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), eş-Şuarâ, 26/46-49.

³⁰ Mâtürîdî, Kitâbü't-Tevhîd, 363-371.

³¹ Oral, "Nübüvvet Bağlamında Mâtürîdî'nin Deizm Eleştirisi", 213.

³² Ebü'l-Kâsım Muhammed el-Zemahşerî, *el-Keşşâf An Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl Fi Vucûhi't Te'vîl* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017), 1/462; Ebû Hâmid Ahmed el-Gazzâlî *el-İktisâd fi'l-İtikâd*. çev. Ahmet Duran (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2004), 262-263.

³³ er-Rûm 30/1-4; el-Fetih 48/1, 28; en-Nasr 110/1-3

korunacağı bildirilmiş ve istirahat döşğinde tüm tuzaklardan ve suikastlardan neredeyse yirmi üç sene nöbetdarsız ve muhafızsız olarak korunarak eceliyle vefat etmiştir.³⁴ Hz. Peygamber (a.s.m) gayet temiz bir soydan gelip, ahlaklı, emin, puta tapmaktan uzak durmuş ve daima berekete vesile olan bir şahsiyete sahip olmuştur.

Araplar bir kaside ile bir yıl meşgul olacak kadar belagat ve fesahat ehli insanlardı ve buna rağmen Kur'an'ın kısa bir suresine dahi mukabele edemeyerek-ki bunu yapsalardı Kur'an'ın en temel davası çökecekti-canları ve malları ile savaşmayı tercih etmişlerse demek Kur'an'a mukabele etmek mümkün değildi. Zira bunu yapmak o kavmin şairleri için normalde bir saatlik bir işti. Üstelik Arap şairleri onurlu ve akıllı fitratlarıyla kendilerine yapılan herhangi bir sataşmayı asla cevapsız bırakmazken ve tüm Arap yarımadasına yayılan bu sataşmaları ve meydan okumayı asla boş geçmemeleri âdet iken Kur'an'a karşı mukabelede bulunamamışlardır. Üstelik Hz. Muhammed (a.s.m) onların gözetiminde ve kendi toplumları içinde büyümüş okuma-yazma bilmediği ve öğrenmediği sabit olmuş ve bu konuda Kureyş müşriklerinden kayda değer bir itiraz vaki olmamıştır. Kur'an buna işaret etmiştir.³⁵ Hz. Muhammed (a.s.m) kendi zamanının ve tüm zamanların muvahhitlerinin bir araya gelmesiyle dahi oluşturamayacağı tüm tevhit delillerini Kur'an ile açıklamıştır. Kur'an yirmi kusur yılda parça parça indiği hâlde âdeta tek seferde inmiş gibi aynı kompozisyon ve ahengi göstermiş ve hiçbir tutarsızlık eseri görünmemiştir.³⁶ Dolayısıyla Kur'an'ın tüm mucize yönleri ve mükemmelliği Hz. Muhammed (a.s.m)'in peygamberliğinin bir delili olmuştur.

Mâtürîdî Hz. Muhammed (a.s.m)'in şahsiyeti ve ahlâkıyla alakalı üstün meziyetleri ondan başka bir şahısta toplanamayacak bir mucizesi olarak kabul etmiştir. Müellif bundan sonra risâleti ispat eden: Ayın ikiye bölünmesi, ağaçların yerinden çıkıp huzuruna gelmesi, taşın kendine selam vermesi, az su ve yemekle yüzlerce kişiyi doyurması, kütüğün inlemesi-ağlaması, kâfirlerin gözlerinin perdelenmesi ve Beytül mukaddes'e olan olağanüstü yolculuğu vb. birçok hissi mucizeyi örnek vermiştir. Sonrasında müellif Hz. Muhammed (a.s.m)'in akli mucizelerine örnekler verir: Hz. Peygamber'in yadırganacak herhangi bir niteliği mevcut olmayıp edebi ilimlere, tabiata ve ahirete olan mahareti aşikârdır. Gelişi hem zaman açısından hem de ihtiyaçlar açısından tam mutabık olup toplumun temenni ve isteklerine kâfi açıklamalar, yönlendirmeler ve uygulamalarda bulunmuştur. Ayrıca onun tevhide dair ortaya koyduğu istidlaller bütünüyle karşı konulmaz seviyeye ulaşmış ve bu konuda da mukabele görmemiştir. Hz. Muhammed (a.s.m)'e dininden dönmesi ya da ödün vermesi için güç, iktidar ve riyaset teklif edilmesi karşısında nefsi isteklerine arzularına uymaması ve tüm çeldirici unsurları elinin tersiyle itmesi onun davasının hak olduğunu göstermektedir. Onun daveti en mükemmel bir dine olan çağrı olarak karşı konulmaz olmuştur. Hz. Muhammed (a.s.m)'in nübüvvetini ispat eden hususlardan biri de Allah'ın onu destekleyeceğini, üstünlük ve zafer vereceğini iddia etmesi tüm hayatı boyunca ve sonrasında bunun gerçekleşmesidir.³⁷

³⁴ el-Mâide 5/67; Said Nursi, *Mektubat* (İstanbul: Envar Neşriyat, 2021), 158.

³⁵ el-Ankebût 29/48.

³⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 371-393.

³⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 393-408.

Sonuç

Mâtürîdî, Tanrı'nın varlığını kabul etmekle birlikte vahyi ve peygamberliği hikmet ve akıl bağlamında reddetmeye çalışan Berâhime gibi deist anlayışlara karşı evrenin içindeki nesnelere içkin olan hikmetin evrenin tümü için de geçerli olduğunu savunmuştur. İlahi iradenin emirler ve nehiylerde bulunmasının insanın sorumluluğu açısından hikmetli ve akli olduğunu, emretmesinde ve yasaklamasında ise evrenin ve insanın yaratılışının rububiyetine dair nice deliller bulunduğunu ifade etmiştir. Mâtürîdî, Allah'ın sefih işler yapmaktan ve abes işlemekten münezzeh olduğu için vahiy ve peygamberlikle birlikte evrenin nihai amacının bildirilmesinin mübrem ve hikmetli bir iş ve insanlar için bir ihtiyaç olduğunu savunmuştur.³⁸

Mâtürîdî *Kitâbü't-Tevhîd* adlı eserinde kendi dönemindeki genel olarak inkârcı akımlara ve nübüvveti reddeden gruplara karşı akıl, fikir ve naslardan beslenerek mücadele etmiştir. Mâtürîdî genel itibariyle tüm meselelerde gösterdiği akli dirayeti o dönemin peygamber inkârcılarına karşı da başarılı bir şekilde ortaya koymuştur. Müellif önce genel olarak peygamber inkârcılarına karşı nübüvvet müessesini birçok unsuru; sosyolojik, psikolojik, toplumsal ve inançsal vb. içine dâhil ederek ortaya koyarken, akabinde Hz. Muhammed (a.s.m)'in peygamberliğinin delillerini sıralamış ve vahiy ve nübüvvet olgusunu onun şahsı özelinde de savunmuştur.

Kadim deist geleneklerden olan Berâhime ve benzeri akımların ve müşriklerin nübüvveti ve vahyi reddetme konusundaki fikirlerinin ve görüşlerinin arka planında bulunan amiller ile çağdaş deist akımların vahyi ve peygamberliği reddetmesinin altında aynı tür fikirlerin ve yönelimlerin yattığı göz önüne alındığında Mâtürîdî'nin onları hedef alarak sevk ettiği akli ve nakli cevapların modern dünyadaki deist akımlara karşı da geçerliliğini koruduğu söylenebilir. Bunun için Mâtürîdî'nin kendi döneminde mücadele ettiği deist düşünce akımlarına karşı verdiği cevapların bilinmesi ve bugünün modern deist düşünce akımlarına karşı cevap üretmek için onun mukni ve doyurucu metinlerinden yararlanılması önem arz etmektedir.

³⁸ Oral, "Nübüvvet Bağlamında Mâtürîdî'nin Deizm Eleştirisi", 202.

Kaynakça

- Akarsu, Bedia. *Felsefi Terimler Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1975.
- Aslan, İbrahim. “İmâm Maturidî’nin Deist Eleştirilere Karşı Nübüvvet Savunusu”. *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 12/2 (2014), 33-54.
- Aydın, Muhammet. “Mâtürîdî’nin Düşüncesinde Nübüvvetin Aklî Temellendirilmesi”. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/20 (2021), 592-614.
- Aydın, Mehmet S. *Din Felsefesi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1990.
- Bağcı, İkrâm. “Türkiye’de Sosyal Alanda Yaşanan Kültürel Mücadelelerde Dindarlaşma, Deizm ve Ateizm Süreçleri.” *Liberal Düşünce Dergisi* 106 (2022), 97-116.
- Baloğlu, Adnan Bülent. *Son Hurafe*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2022.
- Bolay, Süleyman Hayri. *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1997.
- Cüveynî, İmâmü’l-Haremeyn Ebü’l-Meâlî Rüknuddîn. *el-‘Akîdetü’n-Nizâmiyye fî erkânî’l-İslâmiyye*. Thk. Muhammed Zâhid el-Kevseri, y.y., Beyrut, 1946.
- Düzgün, Şaban Ali. “Deizm: Öncü İsimler ve Temel Doktrin”. *Din Karşıtı Çağdaş Akımlar Ve Deizm, Uluslararası Din Karşıtı Çağdaş Akımlar Ve Deizm Sempozyumu Bildiri Metinleri Kitabı*, ed. V. Sönmez, Van: Ensar Neşriyat, 2017, ss. 1-3.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Ahmed. *el-İktisâd fi’l-İtikâd*. çev. A. Duran, İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2004.
- Frolov, İvan. *Felsefe Sözlüğü*. Çev. Aziz Çalışır. İstanbul: Cem Yayınevi, 1991.
- İbn Sînâ, eş-Şifâ-el-İlâhiyyât-. Nşr. Georges C. Anawati, Muhammed Yûsuf Mûsâ, Süleyman Dünyâ, Saîd Zâyid, Kahire: y.y., 1960.
- Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir. çev. Hayrettin Karaman vd. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Kitâbü’t-Tevhîd*. trc. Bekir Topaloğlu. İstanbul: İSAM Yayınları, 2018.
- Nursi, Said. *Mektubat*. İstanbul: Envar Neşriyat, 2021.
- Oral, Osman. “Nübüvvet Bağlamında Mâtürîdî’nin Deizm Eleştirisi”. *Sosyal Bilimler Dergisi* 6/43 (2019), 200-222.
- Öztürk, Yaşar Nuri. *Deizm*. İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 2020.
- Râzî, Fahreddin. *el-Metâlibü’l-Âliye mine’l ilmi’l-İlahi*. thk. A. Hicâzî es-Sekka. Beyrut: y.y., 1987.
- Yaşar, Hasan. *Deizmin Mahiyeti ve Tarihçesi, Modern Bir Akıl Sapması: Deizm*. İstanbul: Dirayet Kitaplığı, 2019.
- Yavuz, Salih Sabri. *İslâm Düşüncesinde Nübüvvet*. İstanbul: İnsan Yayınları, ts.

Yeşilyurt, Temel. “Deizmin Türkiye’deki Etki Boyutu.” Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı–IX Güncel İnanç Problemleri (Deizm, Ateizm, Agnostisizm Ve Nihilizm). thk. Hatice Nur Bölükbaşı, Sinan Gündoğdu, 25-37.

Zemahşerî, Ebü’l-Kāsım Muhammed. *el-Keşşâf An Hakâiki Ğavâmidi’t-Tenzîl ve Uyûni’l-Ekâvil Fi Vucûhi’tTe’vîl*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017.